

PRODUKCIJA OSNOVNIH GLAGOLSKIH VREMENA KOD DECE SA KOHLEARNIM IMPLANTOM

Ivana SOKOLOVAC^{***}, Svetlana SLAVNIĆ^{***},
Renata ŠKRBIĆ^{1*}, Slobodanka LEMAJIĆ-KOMAZEC^{***}

^{*}Univerzitet u Novom Sadu – Medicinski fakultet

^{**}Klinički centar Vojvodine, Klinika za bolesti uva, grla i nosa, Novi Sad

^{***}Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Produkcija osnovnih glagolskih vremena dovodi do kvalitetnijeg razvoja jezika dece sa kohlearnim implantom. Cilj rada je da se ispita usvojenost glagolskih vremena kod ove grupe dece. Uzorak je činilo 60 ispitanika uzrasta od 9 do 15 godina, prosečnih intelektualnih sposobnosti. Ispitivana grupa je bila sačinjena od 30 ispitanika sa kohlearnim implantom, bez dodatnih smetnji u razvoju. Kontrolna grupa je obuhvatala 30 ispitanika tipičnog govorno-jezičkog razvoja i očuvanog sluha. Za procenu produkcije osnovnih glagolskih vremena korišćen je test „Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena” (Dimić, 2003). Između dece sa kohlearnim implantom i čujuće dece dobijena je signifikantna razlika u upotrebi prezenta ($t=-4,385$; $p<0,001$), perfekta ($t=-4,650$; $p<0,001$), i futura I ($t=-4,269$; $p<0,001$). Takođe, postojala je statistički značajna razlika u upotrebi nepravilnog glagola „ići” za perfekt i futur I ($t=3,958$; $p<0,001$), kao i u upotrebi osnovnih glagolskih vremena u rečenicama sa dva ili tri različita glagolska oblika (prezent i perfekt, $t=-5,806$; $p<0,001$). Pravilna upotreba prezenta dobijena je kod 70% dece sa kohlearnim implantom, perfekta kod 53%, a futura I kod 23%. Deca sa kohlearnim implantom i posle višegodišnje re/habilitacije ne dostižu gramatički razvoj čujuće dece.

ključne reči: gluvoća, jezik, gramatika, lični glagolski oblici

1 E-mail: renata.skrbic@mf.uns.ac.rs

UVOD

Razvoj govora i jezika kod dece sa kohlearnim implantom zavisi od vremena nastanka oštećenja sluha, uzrasta deteta u trenutku implantacije, ostataka sluha pre implantacije, kao i od dužine re/habilitacije (Geers, 2002; Geers, Nicholas & Sedey, 2003; Niparko et al., 2010; Svirsky, Robbins, Kirk, Pisoni & Miyamoto, 2000). Indikacija za kohlearnu implantaciju je duboko senzorineuralno oštećenje sluha, perceptivnog tipa, koje može da dovede do poteškoća u percepciji, produkciji i u razvoju govora i jezika (Geers et al., 2003; Guo, Spencer & Tomblin, 2013; Spencer & Tomblin, 2008; Spencer & Oleson, 2008). Krajnji cilj kohlearne implantacije je potpuna integracija i socijalizacija dece sa kohlearnim implantom u čujuću sredinu, kao i školovanje prema redovnim školskim programima (Marschark, Rhoten & Fabich, 2007).

Osnovna gramatička struktura maternjeg jezika usvaja se do pete godine života, dok se složeniji jezički elementi usvajaju kasnije. Period kasnog predškolskog i ranog školskog uzrasta je vezan za znatno proširivanje jezičke kompetencije (Kašić, 2002). Deca sa oštećenjem sluha imaju neadekvatnu jezičku kompetenciju i produkciju (Dimić, 2004; Kašić i Dimić, 1999). Pač i saradnici smatraju da re/habilitacijski pristup kohlearno implantiranoj deci treba temeljiti na usvajanju pragmatike (Paatsch & Toe, 2014), jer ona ima pozitivan uticaj na razumevanje i upotrebu gramatičkih kategorija (Most, Shina-August & Meilijson, 2010). Ukoliko je re/habilitacioni tretman temeljno isplaniran i sproveden, deca sa kohlearnim implantom mogu pravilno da koriste glagolska vremena, ali sa zakašnjenjem u odnosu na čujuće vršnjake (Guo et al., 2013).

U re/habilitaciji gluve i nagluve dece potrebno je što ranije uvesti upotrebu glagola, odnosno predikata, koji je centralni član rečenice. Predikacija se ostvaruje glagolom u ličnom glagolskom obliku. Dete koje je sposobno da izvrši selekciju odgovarajućeg glagolskog oblika, nalazi se na višem nivou jezičkog razvoja. Smatra se da je ono u tom momentu usvojilo

gramatičke kategorije vremena, modusa, lica, broja, glagolskog roda i glagolskog vida (Kašić, 2002). Najčešće greške dece oštećenog sluha su nepravilna upotreba gramatičke kategorije broja, roda, lica i glagolskih vremena (Kašić i Dimić 1999). Tejlorova je ustanovila da ova populacija dece neadekvatno koristi glagolske oblike, a naročito je izražena omisija prilikom upotrebe pomoćnih glagola (Taylor, prema Dimić, 2003). Principi re/habilitacije treba da se oslone na najnovija naučna znanja i dostignuća iz oblasti usvajanja ličnih glagolskih oblika kao predikata tj. na njihov sintaksički aspekt, budući da bez predikata nema rečenice. Samo na taj način će se dostići zadovoljavajući nivo gramatičnosti kod gluve i nagluve dece.

Prilikom rada sa gluvom i naglalom decom, veoma je bitno pratiti organizovanost dečje igre i koristiti onu vrstu aktivnosti koja je važna za govorno-jezički razvoj, posebno za predikaciju rečenice. Ovaj segment dečje aktivnosti može da pruži dragocene podatke i za organizaciju budućeg defektološkog tretmana (Sokolovac i sar., 2016). Potrebno je da re/habilitacija dece oštećenog sluha bude igrolika, u skladu sa njihovim potrebama i mogućnostima (Slavnić, 1996). Kovačević i Isaković (2016) smatraju da je u re/habilitaciji gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta neophodno kroz igru izvoditi i leksičke i semantičke vežbe.

CILJ RADA

Cilj rada je da se utvrdi sposobnost upotrebe glagolskih vremena, odnosno upotrebe ličnih glagolskih oblika u formiranju predikata u jeziku dece sa kohlearnim implantom, u odnosu na dužinu re/habilitacije, dužinu korišćenja implanta i uzrast u trenutku implantacije.

METODOLOGIJA

Uzorak

Uzorak je činilo 60 ispitanika oba pola, uzrasta od 9 do 15 godina, prosečnih intelektualnih sposobnosti, koji je podeljen u dve grupe. Grupu dece sa kohlearnim implantom je činilo 30 ispitanika bez dodatnih smetnji u razvoju, a kontrolnu 30 ispitanika očuvanog sluha i tipičnog govorno-jezičkog razvoja. Izbor ispitanika čujuće populacije je izvršen na osnovu nalaza tranzitornih otoakustičkih emisija, procene funkcionalnosti srednjeg uva (impedancimetrije) i određivanja praga sluha (tonalne liminarne audiometrije). Kriterijum za uključivanje u kontrolnu grupu bio je uredan nalaz na pomenutim merenjima. Obe su bile ujednačene prema polu, uzrastu i godinama majke u trenutku porođaja.

U grupi dece sa kohlearnim implantom bilo je 14 (48%) devojčica i 16 (52%) dečaka. U kontrolnoj grupi je bilo 18 (60%) devojčica i 12 (40%) dečaka. Između grupa nije dobijena statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika. Prosečan uzrast u grupi dece sa kohlearnim implantom iznosio je 12,8 godina, a u kontrolnoj 13,4. Prosečna starost majki u trenutku porođaja je bila 28,4 godine u grupi dece sa kohlearnim implantom i 28,2 godine u kontrolnoj grupi.

Kliničke karakteristike dece sa kohlearnim implantom prikazane su u Tabeli 1. Sva deca dijagnostikovana su pre treće godine, a implantirana su između jedne godine i osam meseci i četiri godine i jedan mesec. Utvrđivanje praga sluha vršeno je uz pomoć evociranih potencijala (BERA), pre kohlearne implantacije.

Tabela 1 – Kliničke karakteristike dece sa kohlearnim implantom

	AS	SD	Min	Max
Vreme dijagnostike	1;9	6,89	0;9	3;0
Prag sluha na bolje čujućem uvu (dB)	96,4	4,99	85	105
Uzrast na početku rehabilitacije	2;5	10,12	1;0	4;0
Dužina re/habilitacije	11;7	12,4	7;8	14;3
Uzrast u vreme implantacije	3;6	11,98	1;8	4;1
Dužina korišćenja slušnog aparata	1;1	10,74	0;0	3;0
Dužina korišćenja implanta	9;6	12,62	7;3	12;2

Napomena: Sve karakteristike, osim praga sluha, izražene su u godinama i mesecima.

Mesto i vreme istraživanja

Istraživanje je obavljeno od 2014. do 2016. godine u Audiološko-vestibulološkom odeljenju Klinike za bolesti uva, grla i nosa u Kliničkom centru Vojvodine, u Školi za osnovno i srednje obrazovanje „Milan Petrović” i u Osnovnoj školi „Nikola Tesla” u Novom Sadu.

Instrumenti i procedura

Za procenu upotrebe perfekta i prezenta glagola pravilnog građenja i nepravilnog glagola *ići* korišćen je test „Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena” (Dimić, 2003). Test se sastoji od 20 rečenica (Prilog 1). Ispitanik ima zadatak da glagole, koji su dati u infinitivu, stavi u odgovarajuće oblike, poštujući gramatičke kategorije glagolskog vremena, lica, broja i roda (za perfekat). Svi ostali delovi rečenica dati su u konačnom obliku. Rečenice od jedan do pet sadrže samo po jedan zahtev koji se odnosi na upotrebu sadašnjeg vremena. Rečenice od šest do osam sadrže po jedan zahtev koji se odnosi na upotrebu prošlog vremena. Rečenice od devet do četrnaest sadrže po dva ili tri zahteva, u kojima treba upotrebiti i oblike prezenta i perfekta. Rečenica 15 sadrži glagol sa nepravilnim

građenjem (*ići*) sa zahtevom da se upotrebi u perfektu. Rečenice od 16 do 20 zahtevaju da se dati glagoli upotrebe u budućem vremenu. Tačni odgovori su vrednovani jednim bodom, a netačni sa nula bodova. Sa pola boda (0,5) ocenjeni su odgovori u kojima su ispitanici koristili glagol u odgovarajućem obliku, ali bez pomoćnog glagola. Maksimalan broj bodova na testu je 27. Testiranje je rađeno individualno, bez ograničenja u vremenu.

Za potrebe istraživanja kreiran je poseban upitnik za prikupljanje podataka o karakteristikama ispitanika. Podaci su dobijeni iz medicinske dokumentacije i od roditelja.

Statistička obrada podataka

U obradi podataka korišćene su statističke metode iz statističkog paketa SPSS 14.0. Za prikazivanje osnovnih statističkih pokazatelja korišćene su mere centralne tendencije, mere varijabilnosti i raspon (minimum i maksimum) rezultata. Primenom t-testa analizirana je značajnost razlika između grupa ispitanika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Usvojenost glagolskih vremena kod dece sa kohlearnim implantom

Zbirna analiza postignuća dece sa kohlearnim implantom na testu „Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena” prikazana je u Tabeli 2.

Tabela 2 – *Uspešnost dece sa kohlearnim implantom na testu „Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena”*

Rečenice 1–11	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
N=30	21	22	19	23	21	17	17,5	18	46	42	58,5
%	70	73,3	63,3	76,6	70	56,6	58,3	60	76,6	70	65
Rečenice 12–20	12	13	14	15	16	17	18	19	20	AS	%
N=30	7,5	30,5	27,5	13,5	13	3	6	8	5	13,9	
%	12,5	50,8	45,8	45	43,3	10	20	26,6	16,6		51,7

Analizom odgovara dece sa kohlearnim implantom uočava se da je problem bio staviti odgovarajući glagol u adekvatno lice i adekvatno vreme. U prvoj rečenici greške su bile oblici futura I, *pisace, pisacu*. Uočava se i motivisana greška *pisaju* koja se javlja i kod dece tipičnog jezičkog razvoja prema analogiji sa drugim nastavkom za prezent u trećem licu množine (čitaju, kopaju, razmišljaju, ređaju...). U drugoj rečenici uglavnom su ispitanici imali problem pri određivanju lica, te su koristili treće lice jednine *čita* i pojavu besmislene lekseme *čitanji*.

U trećoj rečenici većina netačnih odgovora bila je u formi *hranio* (krnji perfekat), dok je troje dece koristilo perfekat, a jedno dete je koristilo krnji perfekat sa neadekvatnom formom roda.

U četvrtoj rečenici, troje ispitanika koristilo je buduće vreme *ješću*, zatim su korišćene besmislene lekseme *jestiju* i greške koje su posledica formiranja radnog glagolskog prideva.

U rečenicama od šest do osam očekivalo se od dece da glagol u infinitivu produkuju u perfektu. Očekivani odgovori za date rečenice glase: *je napisala; su otputovali; smo igrali*. Najčešće greške su se odnosile na svođenje perfekta na radni glagolski pridev, bez oblika pomoćnog glagola *jesam*, tj. na krnji perfekat koji nema opravdanu upotrebu u navedenim primerima. U šestoj rečenici, česta je pojava krnjeg perfekta kao i zamena svršenog glagola *napisati* nesvršenim *pisati*, zatim oblik aorista glagola *napisa*. U sedmoj rečenici, deca su

upotrebljavala krnji perfekt *putovali*, koristeći treće lice jednine kao i neadekvatan rod *je otkupovala*, zatim i neadekvatne glagole *otišli svi*, međutim nije bilo upotrebe besmislenih leksema.

U sledećih sedam rečenica se podrazumevala upotreba više različitih glagolskih oblika u rečenicama (prezent i perfekt). Najuspešnije odgovore ispitanici su dali u rečenici broj devet (*Mi sada gledamo filmove i jedemo kolače*). Očekivani odgovori su: *gledamo; jedemo*. Dvadesetoro dece je dalo potpuno tačan odgovor. Šestoro dece je tačno odgovorilo u prvoj klauzi, dok je u drugoj pogrešilo, jer je zamenilo osnovno glagolsko vreme nekim drugim glagolskim vremenom ili je neadekvatno koristilo lice i rod, kao i nepostojeće forme glagola npr. *jedem* (greška u licu i rodu) i *ćemo jedemo* (greška u gl. vremenu). Četvoro dece nije ostvarilo uspeh u ovoj rečenici. Jedno dete je koristilo konstrukciju *da* plus prezent ovog glagola: *da gledamo, da jedemo*. Dvoje je prepisalo infinitive *gledati; jesti*.

U rečenici broj devet (*Ja volim knjige, a moje sestre više vole kolače*) dat je glagol *voleti*, koji na dva mesta treba staviti u prezent. U prvoj klauzi svi ispitanici su tačno odgovorili *volim*, osim jednog deteta, dok je u drugoj klauzi bilo pet netačnih odgovora (najčešće greške kategoriji broja, tj. *voli* umesto *vole*).

U rečenici broj jedanaest (*Milan se probudio i video da napolju pada sneg*), najčešće greške su bile u izostavljanju pomoćnog glagola. Najslabije rezultate ispitanici su postigli u dvanaestoj rečenici (*Mama je spremila Petru doručak, a onda ga je ispratila u školu*). Niko od ispitanika nije dao u potpunosti ispravan odgovor. Najčešće greške su *spremi; isprati*, u tom slučaju ovi oblici formiraju gramatičnu rečenicu u aoristu, što nije priznato kao tačan odgovor. Ispitanici su grešili izostavljajući pomoćni glagol.

Rečenicu broj trinaest (*Leti deca plivaju u reci, a zimi se sankaju*) osmoro dece je u potpunosti tačno rešilo, dok desetoro dece nije dalo tačan odgovor. Dvanaestoro dece je dalo polovičan odgovor, pošto su izostavili pomoćne glagole ili koristili pogrešno lice i pogrešno vreme *plivau*. Troje dece je dalo

pogrešan odgovor *plivali; sankali*. Ove vrste grešaka su se pojavljivale i u ostalim rečenicama.

U rečenici pod brojem petnaest (*Vi ste išli u pozorište juče*) nepravilni glagol *ići* je dat u infinitivu, a od dece se očekivalo da ga upotrebe u perfektu. Za četrnaest ispitanika glagol koji formira oblike na netipičan način predstavljao je problem. Tri ispitanika su koristila neadekvatno vreme, stavljajući ovaj glagol u buduće vreme *ćete ići*. Nepostojeću glagolsku formu su koristila dva ispitanika *ste ići*, zatim po jedan ispitanik *ideme, ićli, išlo, ide*. Tri ispitanika su koristila *idem*, dok je jedan ispitanik prepisao glagol u infinitivu *ići*. Pet ispitanika je dalo polovičan odgovor *išli*.

Najveći problem deci sa kohlearnim implantom predstavljala je poslednja grupa rečenica (od 16 do 20) gde je glagol trebalo staviti u buduće vreme. Rečenicu broj 17 (*Milane, ti ćeš kupiti poklon mami*) tačno je rešilo svega tri ispitanika. Najčešća greška u odgovorima ispitanika bila je upotreba infinitiva glagola *kupiti*, koji nije stavljen u odgovarajući oblik, već samo prepisan. Takođe, korišten je i oblik imperativa – *kupi* ili prezent – *kupiš*.

U preostale tri rečenice iz ove grupe odgovori se bitno ne razlikuju. Ispitanici nisu koristili futur I već perfekt, krnji perfekt ili imperativ.

Usvojenost glagolskih vremena kod dece očuvanog sluha

Postignuća dece sa očuvanim sluhom na testu za ispitivanje usvojenosti osnovnih glagolskih vremena prikazana su u Tabeli 3. Analizom odgovora na testu može se uočiti da deca koja čuju nemaju poteškoće da glagole stave u adekvatno vreme i lice, i da bez većih problema formiraju gramatične rečenice.

U prvoj rečenici (*Danas dečaci pišu domaći zadatak*) uočava se da su dva ispitanika imala problem da stave glagol u adekvatno glagolsko vreme. Greške su bile korišćenje futura I,

pisaće, će pisati, jer se od ispitanika očekivalo da glagol upotrebe u prezentu. Isti tip grešaka se uočava u drugoj rečenici (*Deca sada čitaju knjige*); dva ispitanika nisu upotrebila očekivani oblik prezenta nego su koristila futur I – *čitaće, će čitati*. Rečenica sa glagolom u futuru je gramatična, na primer (*Danas će dečaci pisati domaći zadatak*), ali u ovim zadacima se očekivalo da ispitanici koriste dati glagol u prezentu.

Tabela 3 – Uspešnost dece očuvanog sluha na testu „Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena”

Rečenice 1–11	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
N=30	28	27	29	30	29	27,5	24,5	26,5	60	54	68,5
%	93,3	90	96,6	100	96,6	91,6	81,6	88,3	100	90	71,1
Rečenice 12–20	12	13	14	15	16	17	18	19	20	AS	%
N=30	31	59	48,5	26	24	8	8,5	24	12	21,4	
%	51,6	98,3	80,8	86,6	80	26,6	28,3	80	40		79,6

U trećoj rečenici (*Ovde Zoran hrani ptice*) 29 ispitanika je tačno odgovorilo, dok je jedan ispitanik umesto glagola hraniti upotrebio glagol koji nije bio ponuđen (*hvata*).

U četvrtoj rečenici (*Ja sada jedem jabuku*), svi ispitanici iz kontrolne grupe su glagol stavili u adekvatan oblik, dok je ova rečenica predstavljala problem deci oštećenog sluha.

U rečenici broj pet (*Ti dobro voziš auto*), jedno dete je koristilo imperativ glagola voziti (*vozi*). To jeste gramatična rečenica, ali se u ovoj sintaksičkoj konstrukciji očekivala produkcija prezenta, te odgovor nije priznat.

U rečenicama od šest do osam, očekivano, najčešće greške su bile korišćenje krnjeg perfekta.

U rečenici broj devet (*Ja volim knjige, a moje sestre više vole kolače*), sva dece su tačno odgovorila *volim* u prvoj klauzi, dok su u drugoj najčešće greške u kategoriji broja. Šestoro dece je koristilo glagol *voli*, na osnovu čega se može pretpostaviti da se nije obratila pažnja na imenicu u množini. Na isti način su grešila i deca sa kohlearnim implantom.

U rečenici broj jedanaest (*Milan se probudio i video da napolju pada sneg*), najčešće greške su bile u izostavljanju povratne zamenice *sebe ili se*.

U kombinovanim rečenicama (9–14), najlošije odgovore ispitanici su dali u rečenici broj dvanaest (*Mama je spremila Petru doručak, a onda ga je ispratila u školu*). Najčešće greške su u izostavljanju pomoćnog glagola, zatim u upotrebi glagola u neadekvatnom ili gramatički ispravnom glagolskom vremenu, što nije predviđeno kao tačan odgovor, tako da nije priznato: *spremi, sprema, će spremi; ispraća, prati, ispratiti*.

Najveći problem deci koja čuju predstavljala je poslednja grupa rečenica (od 16 do 20) gde je glagol trebalo staviti u buduće vreme. Rečenicu broj 17 (*Milane, ti ćeš kupiti poklon mami*) tačno je rešilo osam ispitanika. Većinu netačnih odgovora činilo je korišćenje glagola *kupi* (imperativ) jer se u datoj rečenici očekivala upotreba futura I *ćeš kupiti*.

U rečenici osamnaest (*Ona će uraditi zadatak za pola sata*) ispitanici su koristili perfekat (*je uradila*) i krnji perfekat (*uradila*), a u rečenici se očekivao odgovor *će uraditi*.

U preostale dve rečenice iz ove grupe odgovori se bitno ne razlikuju. Ispitanici nisu koristili futur I već perfekat, krnji perfekat ili imperativ. Ispitanici tipične populacije su produkovali korektne odgovore i gramatične rečenice, ali od njih se očekivalo da koriste futur I, te odgovori nisu priznati.

Potrebno je naglasiti da deca koja čuju nisu koristila logatome i pravila greške u korišćenju lica.

Analiza razlika u upotrebi osnovnih glagolskih vremena kod dece sa kohlearnim implantom i dece očuvanog sluha

Tabela 4 – Poređenje prosečnih postignuća dece sa kohlearnim implantom i dece očuvanog sluha na testu za ispitivanje upotrebe osnovnih glagolskih vremena

	grupa	N	AS	SD	t – test	p
Sadašnje vreme	KI	30	3,53	1,48	-4,385	0,001
	OS	30	4,77	0,04		
Prošlo vreme	KI	30	1,75	0,82	-4,650	0,001
	OS	30	2,62	0,61		
Upotrebe različitih glagolskih oblika u rečenici (sadašnje i prošlo vreme)	KI	30	7,07	2,91	-5,806	0,001
	OS	30	10,7	1,82		
Nepravilni glagol IČI	KI	30	0,45	0,46	-3,958	0,001
	OS	30	0,87	0,34		
Buduće vreme	KI	30	1,17	1,12	-4,269	0,001
	OS	30	2,55	1,38		
Ukupno	KI	30	13,97	5,37	-6,895	0,001
	OS	30	21,05	2,63		

KI – grupa dece sa kohlearnim implantom; OS – grupa dece očuvanog sluha

U Tabeli 4 prikazano je poređenje prosečnih postignuća dece sa kohlearnim implantom i dece očuvanog sluha na testu za ispitivanje upotrebe osnovnih glagolskih vremena. Poređenjem dece sa kohlearnim implantom sa decom koja čuju dobijena je izrazita signifikantna razlika u korist kontrolne grupe prilikom upotrebe osnovnih glagolskih vremena. Statistički značajna razlika između ispitivanih grupa dobijena je prilikom upotrebe glagolskih oblika u rečenicama sa dva ili tri zahteva, kao i pri upotrebi nepravilnog glagola *ići*, takođe u korist kontrolne grupe.

Analiza faktora koji utiču na usvojenost glagolskih vremena

U Tabeli 5 prikazani su faktori koji mogu da utiču na uspešnost upotrebe osnovnih glagolskih vremena unutar rečenice (sadašnje i prošlo) dece sa kohlearnim implantom. Na osnovu statističke analize može se zaključiti da ispitanici koji nisu položili test, to jest koji nisu postigli minimalni broj bodova, bili su statistički značajno stariji na početku rehabilitacije.

Tabela 5 – Faktori koji utiču na uspešnost upotrebe različitih glagolskih oblika u rečenici (sadašnje i prošlo) kod dece sa kohlearnim implantom

		N	AS	SD	95% CI		Min	Max	t	p
					donja granica	gonja granica				
Dužina re/habilitacije	položio	15	124,00	24,66	111,32	136,68	92	171		
	nije položio	15	123,62	16,32	113,75	133,48	92	149	0,049	0,962
	Ukupno	30	123,83	21,1	115,95	131,72	92	171		
Dužina nošenja implanta	položio	15	112,41	20,64	101,80	123,02	73	146		
	nije položio	15	113,15	20,03	101,05	125,26	87	146	0,099	0,922
	Ukupno	30	112,73	20,03	105,25	120,21	73	146		
Uzrast na početku re/habilitacije	položio	15	25,29	8,05	21,15	29,43	12	36		
	nije položio	15	33,85	12,09	26,54	41,15	13	48	2,325	0,028
	Ukupno	30	29,00	10,72	25,00	33,00	12	48		
Uzrast u trenutku implantacije	položio	15	35,24	7,41	31,42	39,05	26	49		
	nije položio	15	39,77	6,69	35,73	43,81	26	47	1,731	0,094
	Ukupno	30	37,20	7,35	34,46	39,94	26	49		

Napomena: vrednosti svih varijabli u tabeli su predstavljene u mesecima. Statistički značajne vrednosti su označene.

DISKUSIJA

Prilikom analize rezultata posmatrana je pojedinačna uspešnost ispitanika na svim zadacima u korpusu i uspešnost grupe u rešavanju zadataka u okviru rečenice sa različitim oblicima osnovnih glagolskih vremena. Na osnovu datih zadataka analizirana je upotreba osnovnih glagolskih vremena kod dece sa ugrađenim kohlearnim implantom i izvršeno je poređenje sa decom tipične populacije. Čujuća deca počinju da koriste glagolska vremena na uzrastu od 3 godine (Gathercole, 1986). Analizom prvih pet rečenica koje su se odnosile na upotrebu prezenta uočava se identifikovanje gramatičke kategorije prezenta, ali još uvek nije u potpunosti usvojena produkcija gramatičkih kategorija roda, broja i lica. Čak 70% ispitanika je u potpunosti usvojilo sadašnje vreme, što je u skladu sa očekivanjima i rezultatima istraživanja na našem prostoru. Ustanovljeno je da je uspešnost učenika sa oštećenjem sluha u VII razredu prilikom upotrebe prezenta 60% (Dimić, 2003).

Deca prvo upotrebljavaju perfekat da bi opisala događaj ili doživljaj iz prošlosti, čija je posledica vidljiva u sadašnjosti (Gathercole, 1986). Na ranom gramatičkom uzrastu deca opisuju konkretne događaje koristeći perfekat. Smatra se da je upotreba perfekta u potpunosti usvojena na uzrastu od pet godina. Usvojenost perfekta kod dece sa kohlearnim implantom u ovom istraživanju je bila oko 53%. Najčešće greške kod dece sa oštećenim sluhom se mogu svesti na neopravdanu upotrebu krnjeg perfekta i neusvojenost kategorije glagolskog vida. Ova grupa dece nije koristila besmislene lekseme pri upotrebi glagola *putovati*, što ukazuje na bolju usvojenost ovog glagola, jer ranija istraživanja ukazuju da su deca oštećenog sluha u VI i VII razredu koristila „pregršt” besmislenih leksema i nepostojećih formi ovog glagola (Dimić, 2003; Dimić, 2004). Međutim, deca tipične populacije su grešila koristeći krnji perfekt, ali nisu imala problema sa upotrebom kategorije broja. Njihov uspeh u upotrebi prošlog vremena je 83%. Kod dece sa oštećenjem sluha postoje različiti tipovi agramatizama u odnosu na

čujuću populaciju (Dimić, 1999; Dimić, 2003; Dimić, 2004; Kašić i Dimić, 1999; Kašić, 2002). Upotreba različitih glagolskih oblika u rečenici (sadašnje i prošlo vreme) kod dece sa kohlearnim implantom predstavljala je posebnu poteškoću. Uočena je upotreba nepostojećih formi glagola, neadekvatna upotreba pomoćnog glagola, krnjeg perfekta i supstitucija osnovnih glagolskih vremena (Dimić, 2003). Deca sa kohlearnim implantom postigla su najbolji uspeh u devetoj rečenici (76,6%) što je u skladu sa prethodnim istraživanjem (Dimić, 2003). Deca sa slušnim oštećenjem u VII razredu postižu uspeh od 73,9% upotrebom odgovarajućih vremena u devetoj rečenici. Najlošije odgovore su dali u rečenici pod rednim brojem dvanaest (12,5%). Ovi rezultati su u skladu sa ostalim istraživanjima u kojima je takođe najlošiji rezultat postignut upravo u ovoj rečenici (18%) kod učenika VII razreda. Prilikom upotrebe nepravilnog glagola *ići* kohlearno implantirana deca su ostvarila 13,5 bodova (45%), dok su deca očuvanog sluha bila znatno uspešnija, sa 26,6 bodova (86,6%). Kada se ovi rezultati uporede sa prethodnim istraživanjem, može se primetiti da deca oštećenog sluha u VIII razredu postižu uspeh od 14,2%, u VII razredu 26,6%, dok u VI razredu postižu 49,9% (Dimić, 2003). Deca oštećenog sluha postižu lošije rezultate u odnosu na decu tipične populacije, ali zapažaju se i određene pravilnosti, kako u ovom radu tako i u predhodnim radovima koji su se bavili ovom problematikom. Postoje velike individualne razlike unutar grupe, ali i između posmatranih grupa. Te razlike se ne uočavaju samo kod dece oštećenog sluha već i kod dece tipične populacije. Kašić (2002) smatra da velike individualne razlike postoje i među decom očuvanog sluha. Te razlike su povezane sa uzrastom i nivoom kongnitivnog razvoja. Jezička kompetencija na ranom školskom uzrastu ne proširuje se postepeno, već je nagli skok uočen između osme i devete godine, a stagnacija između devete i desete (Kašić, 2002).

Ovim radom je potvrđeno istraživanje domaćih autora da su agramatizmi karakteristični za razvojne jezičke poremećaje kao i za govor gluvih i naglavih osoba, dok se agramatičnost javlja kod tipične populacije. Kašić (2002) smatra da

je sporadična agramatična produkcija čujuće dece na mlađem školskom uzrastu rezultat razvojne faze u proširivanju jezičke kompetencije. Praćenjem ovih pojava može se odrediti tok i stepen razvoja složenih gramatičkih kategorija maternjeg jezika, što je i bio krajnji cilj ovog rada (Kašić i Dimić, 1999; Kašić, 2002). Gluva i nagluva deca prolaze kroz mnoge teškoće u procesu prilagođavanja jezika jezičkom sistemu tipične populacija. Ona imaju poteškoće u jezičkoj produkciji i razumevanju pojmova. Međutim, te se poteškoće prevazilaze tokom vremena uz adekvatnu re/habilitaciju i stimulaciju iz čujuće sredine (Kašić i Dimić, 1999).

U razvoju jezika postoji hijerarhija pri usvajanju pojmova. Prvo se usvajaju konkretni, a zatim apstraktni pojmovi. Ovi rezultati su u skladu sa teorijskim postavkama Brauna koji je, ispitujući tok jezičkog razvoja, utvrdio da na nižem nivou prvog stadijuma dominiraju iskazi koji ukazuju na predmete i pojave (Braun, 1997). To je prikazano u ovom radu preko primera usvojenosti glagola *putovati* u odnosu na glagole *spremiti* i *ispratiti*. Taj pojam je bio lošije usvojen kod dece oštećenog sluha na uzrastu od jedanaest i dvanaest godina, dok se njegova usvojenost vremenom poboljšava (Kašić i Dimić, 1999). Upravo različiti tipovi agramatizama gluvih i nagluvih jedanaestogodišnjaka i dvanaestogodišnjaka i negramatičnost odgovora u čujućoj populaciji ukazuje na složenost jezičke strukture (Kašić i Dimić, 1999, Kašić, 2002).

U poslednjoj grupi rečenica od ispitanika je očekivano da ponuđeni glagol stave u buduće vreme. Buduće vreme je u ovim rečenicama zamenjivano prezentom, perfektom, a ponekad je glagol prepisan u infinitivu. Dobijeni rezultat je u skladu sa prethodnim istraživanjem (Dimić, 2003). Ovi rezultati ukazuju na složenost jezičke strukture i teškoće dece sa kohlearnim implantom da stabilno produkuju osnovna glagolska vremena. Posebna nestabilnost ogleda se u upotrebi perfekta i futura I. Buduće vreme se poslednje usvaja kod gluve i nagluve dece (Dimić, 2003).

Usvajanje glagolskih vremena kod dece sa kohlearnim implantom je proces koji ima nekoliko značajnih vremenskih odrednica. Slušni uzrast je vremenska odrednica koja se odnosi na dužinu korišćenja kohlearnog implanta, dužina rehabilitacije se odnosi na vreme provedeno u tretmanu pre i posle kohlearne implantacije, a tu je i hronološki uzrast. Sve tri dimenzije utiču na rezultate gramatičkog razvoja kod dece sa kohlearnim implantom sa različitim stepenom značajnosti. Ovakve rezultate potvrđuju istraživanja naših autora koja su se bavila usvajanjem gramatike i sintakse kod dece oštećenog sluha (Kašić i Dimić, 1999; Kašić 2002; Sokolovac, 2010; Sokolovac i sar. 2016). Međutim, u ovom istraživanju signifikantna razlika uočava se upravo u vremenskoj dimenziji uzrasta na početku rehabilitacije. Ovakav rezultat se može potkrepiti činjenicom da je većina dece sa kohlearnim implantom usvojila upotrebu perfekta i prezenta na hronološkom uzrastu od 10 do 15 godina, te se ne uočavaju signifikantne razlike unutar grupe, ali i da rana intervencija ima uticaj na kasniji govorno-jezički razvoj dece sa kohlearnim implantom. Uočene su i velike individualne razlike unutar grupe dece sa kohlearnim implantom. Neka deca imaju razvijene govorno-jezične sposobnosti, dok druga imaju veoma mali napredak, što je u skladu sa nizom istraživanja, kako kod nas, tako i u svetu (Kirk, Miyamoto, Ying, Perdeu & Zuganelis, 2000, Sarant et al., 2009; Slavnić & Vujanović, 2004).

ZAKLJUČAK

Deca sa kohlearnim implantom i posle višegodišnje rehabilitacije ne dostižu gramatički razvoj čujuće dece. Čujuća deca počinju da usvajaju prezent i perfekt u trećoj godini života, dok se u petoj godini očekuje da su ovi oblici potpuno usvojeni. To znači da ih deca koriste kako u konkretnim, tako i u situacijama sa apstraktnim elementima. Futur se usvaja poslednji u hronološkom razvoju dece tipične populacije. Deca sa kohlearnim implantom i nakon višegodišnjeg slušanja i re/

habilitacije ne mogu u potpunosti da usvoje upotrebu osnovnih glagolskih vremena. Na osnovu vremena i redosleda usvajanja gramatičkih kategorija može se zaključiti da deca sa kohlearnim implantom ipak slede faze i redosled tipičnog jezičkog razvoja, ali ne i tempo čujućih vršnjaka. Produkcija osnovnih glagolskih oblika je od ključne važnosti za razvoj iskaza, odnosno komunikativne rečenice, jer se ova sintaksička konstrukcija ne može formirati kao potpuna (jasna) poruka bez predikata koji čini glagol u ličnom glagolskom obliku. Rehabilitacija je od presudnog značaja za razvoj i usvajanje osnovnih glagolskih oblika kod dece sa kohlearnim implantom.

LITERATURA

1. Braun, R. (1997). *Prve reči deteta i šimpanze*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Dimić, N. D. (2003). *Govorno-jezički deficiti kod gluve i nagluve dece – ogledi o jeziku gluvih i nagluvih*. Beograd: Društvo defektologa Srbije i Crne Gore.
3. Dimić, N. (2004). *Problemi u jezičkom izrazu kod gluve i nagluve dece*. Beograd: Društvo defektologa Srbije i Crne Gore.
4. Gathercole, C. V. (1986). The acquisition of the present perfect: explaining differences in the speech of Scottish and American children. *Journal of Child Language*, 13(10), 537-560. doi:10.1017/S0305000900006875
5. Geers, A. E. (2002). Factors affecting the development of speech, language, and literacy in children with early cochlear implantation. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 33(3), 172-183. doi:10.1044/0161-1461(2002/015)
6. Geers, A. E., Nicholas, J. G., & Sedey, A. L. (2003). Language skills of children with early cochlear implantation. *Ear and Hearing*, 24(1), 46S-58S. doi: 10.1097/01
7. Guo, L. Y., Spencer, L. J., & Tomblin, J. B. (2013). Acquisition of tense marking in English-speaking children with cochlear implants: a longitudinal study. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 18(2), 187-205. doi 10.1093/deafed/ens 069.

8. Kašić, Z. (2002). Agramatična produkcija i semantička „zbrka” kod dece ranog školskog uzrasta. *Istraživanja u defektologiji*, (1), 113-130.
9. Kašić, Z., & Dimić, N. (1999). Tipovi agramatizma u zavisnoj klauzi kod gluve i nagluve dece. *Beogradska defektološka škola*, (2-3), 5-15.
10. Kirk, K., Miyamoto, R., Ying, E., Perdew, A., & Zuganelis, H. (2000). Cochlear implantation in young children: Effects of age at implantation and communication mode. *Volta Review*, 102(4), 127-144.
11. Kovačević, T., & Isaković, Lj. (2016) Opisivanje slika kod gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta, u S. Slavnić i V. Radovanović (Ur.) *Specifičnost oštećenja sluha – Novi koraci* (str. 75-96), Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
12. Marschark, M., Rhoten, C., & Fabich, M. (2007). Effects of cochlear implants on children’s reading and academic achievement. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12, 269-282. doi: 10.1093/deafed/enm013.
13. Most, T., Shina-August, E., & Meilijson, S. (2010). Pragmatic abilities of children with hearing loss using cochlear implants or hearing aids compared to hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(4), 422-437. doi:10.1093/deafed/enq032
14. Niparko, J. K., Tobey, E. A., Thal, D. J., Eisenberg, L. S., Wang, N.-Y., Quittner, A. L., & Fink, N. E. (2010). Spoken language development in children following cochlear implantation. *The Journal of the American Medical Association*, 303(15), 1498–1506. doi:10.1001/jama.2010.451.
15. Paatsch, L. E., & Toe D. M. (2014). A comparison of pragmatic abilities of children who are deaf or hard of hearing and their hearing peers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 19(1), 1-19. doi: 10.1093/deafed/ent030.
16. Spencer, L., & Oleson, J. (2008). Early listening and speaking skills predict later reading proficiency in pediatric cochlear implant users. *Ear and Hearing*, 29(2), 270-280. doi:10.1097/AUD.0b013e3181fa41fa.
17. Spencer, L., & Tomblin, B. (2008). Evaluating phonological processing skills in children with prelingual deafness who use

cochlear implants. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14, 1–20. doi: 10.1093/deafed/enn013.

18. Svirsky, M. A., Robbins, A. M., Kirk, K. I., Pisoni, D. B., & Miyamoto, R. T. (2000). Language development in profoundly deaf children with cochlear implants. *Psychological Science*, 11(2), 153-158. doi:10.1111/1467-9280.00231
19. Slavnić, S. (1996). *Formiranje govora kod male gluve dece*. Beograd: Defektološki fakultet.
20. Slavnić, S., Vujanović, I. (2004). Mogućnost kohlearnog implanta kod osoba sa prelingvalnim oštećenjem sluha. *Beogradska defektološka škola*, 2-3, 39-50.
21. Sokolovac, I. (2010). *Sintaksičke konstrukcije kod dece sa kohlearnim implantom predškolskog uzrasta*. Magistarski rad. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
22. Sokolovac, I., Slavnić, S., Komazec, Z., Lemajić-Komazec, S., Škrbić, R., Manot, D. (2016). Upotreba perfekta kod dece sa kohlearnim implantom. U: S. Slavnić i V. Radovanović (Ur.), „*Specifičnost oštećenja sluha – Novi koraci*” (str. 113-128), Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

PRODUCTION OF VERB TENSES IN CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS

Ivana SOKOLOVAC^{***}, Svetlana SLAVNIĆ^{***},
Renata ŠKRBIĆ^{*}, Slobodanka LEMAJIĆ-KOMAZEC^{**}

^{*}*University of Novi Sad – Faculty of Medicine*

^{**}*Clinical Center of Vojvodina, Department for Ear,
Nose and Throat Diseases, Novi Sad*

^{***}*University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation*

Summary

The production of verb tenses leads to better language development of children with cochlear implants. The aim of this study was to assess the acquisition of verb tenses in children with cochlear implants. The sample included 60 children, aged from 9 to 15, with average intellectual abilities. The study group consisted of 30 patients with cochlear implants, with no additional disabilities. The control group consisted of 30 subjects with typical speech – language development and preserved hearing. The acquisition of basic tenses was assessed by “Corpus for the Assessment of the Use of Tenses” (Dimić, 2003). Significant statistical differences were found in the use of the present tense in children with cochlear implants and hearing children ($t=-4.385$; $p<0.001$) as well as in the use of the past tense ($t=-4.650$; $p<0.001$), and the future tense ($t=-4.269$; $p<0.001$). There was also a significant difference in the use of irregular verb “go” ($t=-3.958$; $p<0.001$), as well as in the combination of the present and the past tense ($t=-5.806$; $p<0.001$). The present tense was used correctly by most children with cochlear implants (70%), followed by the past tense (53%), and finally the future tense (23%). Children with cochlear implants, even after several years of re/habilitation, do not reach the grammatical development of children with normal hearing.

Key words: deafness, language, grammar, verb forms

Primljeno: 05.07.2016.

Prihvaćeno: 16.12.2016.

PRILOG

Korpus za procenu upotrebe osnovnih glagolskih vremena (Dimić, 2003)

Ime i prezime

Godina rođenja

Škola i razred

Izostavljene reči iz zagrade napišite u odgovarajućem obliku:

1. Danas dečaci.....domaći zadatak.
(pisati)
2. Deca sada.....knjigu.
(čitati)
3. Ovde Zoranptice.
(hraniti)
4. Ja sada.....jabuku.
(jesti)
5. Ti dobroauto.
(voziti)
6. Devojčica.....sinoć pismo.
(napisati)
7. Pre dva dana učenicina zimovanje.
(otputovati)
8. Jučekošarku Dragan i ja.
(igrati)
9. Mi sadafilmove ikolače.
(gledati) (jesti)
10. Jaknjige, a moja sestra više.....igračke.
(voleti) (voleti)
11. Milan i da napoljusneg.
(probuditi se) (videti) (padati)
12. MamaPetru doručak, a onda ga.....u školu.
(spremiti) (ispratiti)
13. Leti deca.....u reci, zimi.....
(plivati) (sankati)
14. Mi na selu, a sadau gradu.
(živeti) (živeti)
15. Vi.....u pozorište.
(ići)
16. Jamožda se bratom u bioskop večeras.
(ići)
17. Milane, ti.....sutra poklon mami.
(kupiti)
18. Onasvoj zadatak.
(uraditi)
19. Mizadatke iz matematike sutra.
(rešavati)
20. Vitu knjigu za dva dana.
(pročitati)